

Літовченко В.В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЛЮДСТВА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. У статті проаналізовано основні етапи становлення концепції захисту культурної спадщини до середини ХХ століття, показана еволюцію підходів до вирішення проблеми захисту культурних цінностей як в мирний період, так і в період воєн і конфліктів, досліджено основні напрямки діяльності Ліги Націй у сфері захисту культурної спадщини, представлені базові ідеї «Пакту Реріха».

Ключові слова: культурна спадщина, культурні цінності, Гаазькі конференції, Ліга Націй, «Пакт Реріха».

Аннотация. В статье проанализированы основные этапы становления концепции защиты культурного наследия до середины ХХ столетия, показана эволюция подходов к решению проблемы защиты культурных ценностей как в мирный период, так и в период войн и конфликтов, исследованы основные направления деятельности Лиги Наций в сфере защиты культурного наследия, представлены базовые идеи «Пакта Рериха».

Ключевые слова: культурное наследие, культурные ценности, Гаагские конференции, Лига Наций, «Пакт Рериха».

Summary. In the article, the case in point is the safeguarding of cultural heritage, the notion that has recently entered the policy agenda of many actors in international relations. The author focuses on an increased attention to the problems of civilization progress triggered by new threats to the world's cultural heritage that influenced greatly the approaches to safeguarding cultural heritage by both international organizations, and world states. The author identifies cultural heritage protection, development of effective approaches to its safeguarding as one of the top priorities of domestic and foreign policy of contemporary Ukraine. The author keeps on analyzing historical contexts of existing conceptual bases of the phenomenon of cultural heritage, giving arguments to the potential of human development and the need for safeguarding the most important resources of civilization, promoting their efficient use, making an accent on theoretical and practical understanding of the concept of cultural heritage in the contemporary world.

The role of safeguarding cultural heritage has been researched and given scientific arguments on the basis of a comprehensive analysis of the efficiency of the international system protecting cultural heritage, its functioning in international relations.

Basing on theoretical and empirical data, the author has classified the approaches to safeguarding and promoting cultural heritage in international relations, its peculiarities and differences in protecting and preserving cultural heritage in the contemporary world, paying attention to the world culture development, rapid growth of economic, industrial, financial, social and political development of the world as well the role of cultural factors in these processes.

The analysis made by the author of essential problems with regard to safeguarding cultural heritage in international relations enables to formulate offers concerning a possible improvement of the efficiency of cultural heritage protection with an accent on special attention to institutions maintaining cultural and historical contacts, ensuring continuous cultural feedback of individuals and a human society in the civilized world.

The research undertaken by the author concerning the functions and practices of safeguarding cultural heritage does its bit to form the basis to new approaches to understanding, protecting and respecting cultural heritage of humanity.

Keywords: cultural heritage, cultural values, the Hague Conference, the League of Nations, the Roerich Pact.

Питання збереження культурної спадщини останнім часом увійшли до порядку денного політики багатьох акторів міжнародних відносин. Підвищення уваги до проблеми обумовлюється реаліями цивілізаційних зрушень, результатом яких стала поява нових загроз для світової культурної спадщини, що суттєво вплинуло на підходи до культуросохоронної діяльності як міжнародних організацій, так й держав світу. Тому охорона культурної спадщини, вироблення ефективних підходів до її збереження, консервації та популяризації є одним з пріоритетних напрямів сучасної внутрішньої та зовнішньої політики України. Водночас актуальність зумовлюється й тим, що проблема охорони та збереження культурної спадщини у сучасних умовах виявляється тісно пов'язаною з забезпеченням подальшого розвитку світової культури як такої, оскільки в умовах стрімкого зростання темпів економічного, промислового, фінансового, соціального і політичного розвитку та переосмислення ролі культуруотворюючих факторів у зазначених процесах, особливої значущості набуває закріплення певних інститутів, які дозволяють зберігати зв'язок із культурним та історичним минулим та забезпечують постійне відтворення людини і людської спільноти у загальному культурному просторі

Наукова проблема збереження культурної спадщини має міждисциплінарний характер, про що свідчить значна кількість теоретичних та прикладних розробок, присвячених різним аспектам, зокрема, з'ясуванню особливості еволюції поняття культурної спадщини, становлення міжнародно-правової системи регулювання охорони культурної спадщини, збереження культурних цінностей під час воєнних дій, економізації проблеми збереження культурної спадщини тощо. У чисельних наукових працях з проблем культурної спадщини досліджено особливості еволюції поняття (Л. Протт, П. О'Киф, М. Фріго та ін.), сучасні підходи до класифікації типів та видів культурної спадщини (Д.Ліхачов, Ю. Веденін, Е. Баллер, К. Хоруженко, М.Кулешова та ін.), перспективні напрями дискусії щодо еволюції феномену збереження культурної спадщини на різних рівнях міжнародного співробітництва (Р.Бартес, Г.Ешворт; Д.Елчич, М.Леоне, К.Лінч, Д.Ловенталь, Д.Маккеннелл, П.Ньюбі, Р.Семуел, К.Тіллі, К.Уолш, П.Фоулер, К.Холторф,

М.Шанкс та ін.). Водночас аналіз минулої і сучасної наукової думки засвідчив відсутність системного аналізу еволюції концепту збереження культурної спадщини людства у міжнародних відносинах, які охопили б як історичні етапи становлення феномену, так й сучасні підходи, що відображає суттєву еволюцію проблеми та методів її розв'язання.

Таким чином, головна мета дослідження полягає у всебічному аналізі трансформації концепції збереження культурної спадщини людства, виявленні основних етапів розвитку культууроохоронної діяльності. Досягнення цієї мети передбачає з'ясування еволюції концептуальних детермінант проблематики охорони та збереження культурної спадщини в умовах трансформації світової політичної системи.

Розвиток світової культури та історії нерозривно пов'язаний з формуванням комплексу матеріальних та нематеріальних об'єктів, які творяться людством та відображають сутність і зміст духовного становлення як окремої людини, так і людської спільноти в цілому. Зазначені об'єкти є одночасно і своєрідною квінтесенцією та результатом складних культуротворчих процесів, і основою для подальшого духовного розвитку людства. Осмислення та усвідомлення виняткової ролі культурної спадщини в історичному процесі розвитку людства було притаманно людині ще з давніх часів, коли з'явилися перші норми (релігійні, звичаєві, правові, моральні тощо), що регулювали статус культурної спадщини, визначали її значущість для розвитку того чи іншого народу.

Фактично «особливий статус» пам'яток культури як найвеличніших породжень людського духу та людської практики вбачається вже в класичній грецькій ідеї «чудес світу» і спробі їх каталогізації. Зокрема у III ст. до н.е. Антипатр Сидонський називав такі сім чудес світу, як:исячі сади Семіраміди, статуя Зевса в Олімпії, музей в Галікарнасі, єгипетські піраміди, маяк на острові Форос, храм Артеміди в Ефесі та Колос Родоський. Про них згадує й Філон Візантійський, а також один з найвідоміших давніх істориків – Пліній Старший. Зазначимо, що всі ці пам'ятки були унікальними творіннями культури, які не лише вражали уяву тогочасних людей, але й закріплювали у матеріальній та художній формі прагнення людського духу до досконалості і краси. Тому Пліній у своїх працях сприймав «чудеса світу» не тільки як творіння того чи іншого народу (власне з цих семи чудес самими греками було створено лише п'ять), а й як прояв могутності та сили людського духу, який є універсальним для всіх людей і впливає з природи людини. Саме це дозволило йому включити опис чудес світу до роботи «Природної історії», в якій можна спостерігати одночасний виклад розвитку природи та людини, коли остання як частина природи породжує своє власне культурне середовище.

Подальша трансформація поняття культурної спадщини була пов'язана з процесом формування у XVII–XVIII ст. у Європі нової галузі досліджень – міжнародне право та міжнародні відносини. Зокрема, у роботах Альберіко Джентілі, Гуго Гроція та Емера де Ваттеля знайшли відображення два важливі напрями дослідження змісту загального поняття культурної спадщини – визнання унікальності пам'яток культури та виявлення універсальної складової цього поняття. Так, Е. де Ваттель зазначав, що жодні політичні або економічні конфлікти, які виникають на державному чи міждержавному рівні не можуть завдавати шкоди перебігу духовної історії, оскільки надбання останньої не можуть бути відтворені, а їх втрата є незворотною. Досліджуючи розвиток міжнародних відносин та міжнародного права, Е. де Ваттель виділив комплекс об'єктів, щодо яких не можуть бути застосовані звичайні закони війни, коли всі права детермінуються виключно волею і бажаннями сильнішого. Таким чином це право не просто забороняє нанесення шкоди культурним пам'яткам, але й прямо зобов'язує всіх учасників збройних конфліктів всіляко оберігати пам'ятки культури як унікальні творини людського духу та людської історії, що стоять значно вище будь-яких поточних інтересів та принципів доцільності [1].

Запропоновані Е. де Ваттелем ідеї знайшли подальший розвиток у працях відомого німецького правника Й.Я. Мозера [2], який зазначав, що захист пам'яток культури, зокрема, архітектурних пам'яток культового, релігійного або громадського значення, перетворюється на об'єкт регулювання міжнародного права у період військового протистояння, тоді як зобов'язання щодо охорони об'єктів культурної спадщини у мирний час має взяти на себе виключно держава. Й.Я. Мозер також звертався до проблеми унікальності культурних пам'яток, які, з одного боку, є надбанням духовної історії людства в цілому, а з другого – предметом спеціального міжнародно-правового захисту.

Г. Гроцій у праці «Про право війни та миру» одним з перших у європейській історії спробував науково обґрунтувати ідею природного права [3]. Зокрема, автор пов'язав збереження та захист культурної спадщини з процесом забезпечення та реалізації того, що було ним віднесено до сфери забезпечення природних прав людини та природних прав взаємодії між державами. Основною властивістю природного права Г.Гроцій вважав його універсальність та незалежність від будь-яких конкретних емпіричних обставин. Таким чином для Г.Гроція природні права були пов'язані з тим, що так чи інакше впливає з універсальної людської природи і зумовлює існування людини незалежно від конкретних обставин. Аналізуючи вити та типи природних прав людини (право на життя, право на недоторканість житла, право на свободу думки, право свободи совісті тощо), автор виокремив в особливу групу духовні права, які пов'язувались з існуванням людини не стільки як природної або біологічної істоти, скільки людини як продукту і одночасно – творця, культури. А отже культурна спадщина (переважно архітектурні пам'ятки та пам'ятки літератури) постає як універсальна умова існування всього людства, що дозволило Г.Гроцію обґрунтувати її роль як об'єкту захисту не тільки національного, але й міжнародного права.

Подальша еволюція концепції збереження культурної спадщини була пов'язана з розробкою базових підходів до визначення поняття культурної цінності та її захисту передусім під час війни та збройних

конфліктів. Наприклад, у 1874 р. була прийнята Брюссельська декларація про закони і звичаї війни, яка, попри те, що так і не була остаточно ратифікована, стала першим документом у міжнародній практиці, який передбачав відповідальність окупантів за спричинену шкоду культурним цінностям під час ведення військових дій, встановлення режиму охорони культурних цінностей під час війни на рівні загального режиму охорони приватної власності і вперше закріпив принцип відповідальності за його порушення. Згодом ці норми розвинулись у цілісну систему захисту культурної спадщини під час військових конфліктів [4].

Під час проведення Гаазьких конференцій миру у 1899 р. та 1907 р. було визначено окремі заходи, які нині становлять основу процесу захисту і збереження культурної спадщини, зокрема, визначення переліку об'єктів, які забороняється руйнувати державам, що знаходяться у стані військових конфліктів (Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни та Гаазька конвенція про бомбардування морськими силами під час війни). Учасниками Конференцій неодноразово було наголошено на неприпустимості використання об'єктів культурної спадщини у військових цілях з будь-якою метою, а також вперше чітко сформульовано проблему колективного захисту культурної спадщини [5], яка стала одним з базових елементів сучасної концепції збереження культурної спадщини і діяльності цілої низки міжнародних організацій, серед яких найавторитетнішою є ЮНЕСКО.

Нагальність потреби охорони культурної спадщини прозвучала й на засіданнях архітектурних секцій в рамках Світових виставок (з 1855 р.), на яких поряд з новими архітектурними проектами представлялися зображення історичних пам'яток та реставраційні проекти. У такій формі країни-учасниці прагнули продемонструвати тенденції і прогрес у сфері збереження та реставрації пам'яток. З 1867 р. бере свій початок проведення Міжнародних конгресів архітекторів, на яких питання збереження архітектурних пам'яток були однією з основних тем дискусій [6]. «Перший Міжнародний конгрес з охорони пам'яток і творів мистецтва», проведений в рамках Світової виставки 1889 р. у Парижі під президентством архітектора Шарля Гарньє, став першим заходом, присвяченим виключно предмету збереження культурної спадщини, і об'єднав учасників з країн Європи, Азії, Африки, Латинської та Північної Америки, а також Росії. Він відбувся завдяки зусиллям організації «Друзі паризьких пам'ятників», заснованої у 1885 р. Члени організації та їх прихильники обстоювали щадні принципи консервації і були в ідейній опозиції до французької державної комісії історичних пам'яток, яка дотримувалася принципів стилістичної реставрації, проголошених Е.Е.Вюлле-ле-Дюком у середині XIX ст. На конгресі вперше прозвучала ідея підписання міжнародної конвенції про захист культурної спадщини під час війни та створення Червоного хреста пам'ятників, що згодом були розвинені М. Реріхом. Учасники Конгресу підняли такі важливі питання, як необхідність перегляду внутрішніх законів, що стосуються питань розкрадання і незаконного вивезення культурних цінностей; згубність реконструкцій і переробок в рамках реставрації; необхідність створення міжнародних архівів історичних планів і креслень; необхідність представлення широкої громадськості креслень, муляжів або фотографій пам'ятників у разі їх зносу тощо. Таким чином Конгрес 1889 р. визначив основні вектори розвитку охорони культурної спадщини у XX ст. У рамках дискусій був сформований комплекс ідей, який став складовою сучасної ідеології збереження культурної і природної спадщини [6].

Після закінчення Першої світової війни до початку 30-х рр. XX ст. було розроблено цілу низку проектів міжнародних актів щодо охорони культурних цінностей, у яких було окреслено найбільш дискусійні питання збереження культурної спадщини та визначені базові засади формування системи міжнародного захисту культурної спадщини. Поштовхом для активізації цієї діяльності стало усвідомлення європейською спільнотою реальних наслідків втрати в частині культурної спадщини, що їх зазнала Європа внаслідок Першої світової війни [7]. Як зазначають дослідники, досвід війни вказав на необхідність подальшої розробки міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, недосконалість та недостатність положень гаазьких конвенцій про закони та звичаї війни. Одним з перших документів цього періоду став проект Міжнародної конвенції про охорону пам'яток історії та мистецтва під час війни, представлений у 1918 р. Голландським археологічним товариством. Але найбільш внесок у розробку концепту збереження культурної спадщини було зроблено Комісією інтелектуального співробітництва Ліги Націй.

Ліга Націй була першим міжнародним об'єднанням, яке офіційно проголосило своєю метою розвиток співробітництва між народами і створення системи гарантій їх миру та безпеки [8]. На думку відомого французького дослідника К.Кольєра, Ліга Націй може бути охарактеризована одночасно і як асоціація урядів, і як міжнародна організація і як метод організації міжнародної спільноти [9]. У складі Ліги Націй було створено спеціальне об'єднання ІМО, що взяло на себе функції опіки над рухомою спадщиною, а також мало сприяти розвитку співпраці між музеями світу, та їх працівниками [10].

Міжнародна комісія інтелектуального співробітництва була створена у 1922 р. за ініціативи Франції (пропозиція Леона Буржуа, лауреата Нобелівської премії миру), а у 1926 р. був створений Міжнародний інститут інтелектуального співробітництва, який фактично перетворився на виконавчий орган Комісії і став постійним секретаріатом Ліги Націй. Діяльність Комісії завершилася у 1939 р., Інститут функціонував до 1940 р., потім знову відкрився у 1945 р. і припинив свою діяльність у 1946 р., передавши свої повноваження новоствореній організації – ЮНЕСКО. Слід зазначити, що позиція Ліги Націй щодо збереження культурної спадщини була обумовлена переконанням, що питання культури та освіти є внутрішніми справами держав, що, у свою чергу, відбивалося на фінансуванні проектів у сфері збереження культурної спадщини. Міжнародний інститут інтелектуального співробітництва, створений за фінансової допомоги Франції, займався контактами між університетами, бібліотеками, науковими спілками, перекладом літературних творів, юридичними питаннями інтелектуальної власності, співробітництвом в області музеїв і мистецтва. У рамках Інституту у 1926 р. був створений Міжнародний комітет музеїв, який займався питаннями музейної

справи та збереження культурної спадщини, виконуючи роль координуючого центру між державними органами та фахівцями у цій сфері. Серед перших ініціатив Комітету стала організація Першого Конгресу архітекторів і фахівців з охорони історичних пам'яток у 1931 р. в Афінах, результатом якого стало прийняття Афіїнської хартії з реставрації історичних пам'яток. У документі, зокрема, було визнано абсолютну цінність художньої спадщини минулих епох, а також підтверджено пріоритет саме підтримки та консервації пам'ятників, а не реставрації, яка розглядалася як крайній захід. Ухваленням Афіїнської хартії було започатковано формування наукової основи реставрації на міжнародному рівні, а її принципи були переглянуті і розширені лише у 1964 р., коли була прийнята Венеціанська хартія з консервації та реставрації пам'яток і визначних місць [6].

У 1933 р. у складі Міжнародного комітету музеїв було створено новий підрозділ – Міжнародну комісію з історичних пам'ятників – з метою забезпечення реалізації програми, ухваленої в Афінах. До складу Комісії увійшли делегати від національних державних органів з питань розвитку мистецтва та історичних пам'ятників. Основними сферами діяльності Комісії було визначено: виховання толерантності з метою недопущення появи національної, політичної, релігійної або соціальної нетерпимості, яка може стати причиною пошкодження або втрати пам'ятників високої історичної та художньої цінності; законодавча та адміністративна діяльність, спрямована на заповнення лакун в національних законодавствах у питаннях охорони пам'яток або сприяння у формуванні правової бази; технічна діяльність передбачала створення широкого поля обміну технічними досягненнями в сфері збереження культурної спадщини; публікація матеріалів з питань збереження культурної спадщини на національному рівні, складання гідів, інвентарних переліків, збір муляжів, а також створення національних архівів для зберігання документації по пам'ятниках. Таким чином, створення Міжнародної комісії з історичних пам'ятників стало важливим кроком на шляху до створення цілісної концепції збереження культурної спадщини людства. Комісія стала попередницею Міжнародної ради зі збереження пам'яток і визначних місць (ІКОМОС), створеної у 1965 р [6].

Діяльність Міжнародного комітету музеїв стосувалася передусім проблем регламентації археологічних розкопок й зростання масштабів незаконного вивезення та розкрадання культурних цінностей, а також проблем охорона культурної спадщини в період військових дій. Щодо проблеми регламентації археологічних розкопок, слід зазначити, що до 1930-х рр. це питання регулювалося внутрішніми нормами багатьох країн. Своє національне надбання держави (Італія, Франція, Велика Британія, Німеччина, Росія та ін.) намагалися захистити шляхом формування списків особливо цінних предметів, заборонених до вивезення; внутрішньої класифікацією творів мистецтва з метою обмеження їх продажу за межі країни; податками на вивезення; кримінальним покаранням і високими штрафами за незаконне вивезення. Після закінчення Першої світової війни, що спричинила фінансово-економічну кризу, з'явилася небезпека масового експорту творів мистецтва. З цієї причини багато країн посилили контроль за вивезенням культурних цінностей, що викликало невдоволення представників мистецьких кіл. Водночас, у випадку крадіжки та незаконного вивезення культурних цінностей міжнародно-правових гарантій їх повернення не існувало. Тому очевидною стала потреба в ухваленні спеціальної міжнародної угоди в цій сфері.

Міжнародним комітетом музеїв було підготовлено кілька проектів міжнародної конвенції про повернення втрачених, вкрадених і нелегально вивезених культурних цінностей, які обговорювалися з 1933 по 1939 рр. Дискусійними виявилися питання зобов'язань держав щодо повернення цінностей та питання встановлення права власності на культурні цінності. У 1937 р. було внесено останні поправки до проекту, які суттєво обмежили дію документу. В остаточній редакції «Конвенція про захист національних художніх та історичних колекцій» була спрямований виключно на культурні цінності, що входять в національні колекції або колекції юридичних осіб, які визнавалися невідчужуваними. Але захист міг бути поширеним державою на цінності, що належать фізичним особам і спільнотам [6]. Остаточне ухвалення документу було заплановано на дипломатичній конференції 1938 р., потім 1939 р., яка так і не відбулася. Положення Проекту конвенції були включені вже у Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності (Паризька конвенція), підписану у 1970 р. Питання доцільності створення міжнародної служби з питань практичного здійснення заходів безпеки культурних цінностей та їх переміщенню увійшли до резолюції Міжнародного конгресу із збереження культурних цінностей і на захист творів мистецтва, скликаного у наприкінці 1975 р. з ініціативи Флорентійської академії мистецтв [6].

Проблема охорона культурної спадщини в період військових дій обговорювалася на міжнародному рівні вже у XIX ст. Зокрема, вперше в міжнародно-правовій практиці у Брюссельській декларації було передбачено можливість відповідальності за заподіяння шкоди культурним цінностям, а у документах Гаазьких конференцій 1899 і 1907 рр. містилися положення про зобов'язання під час воєнних дій заходів щодо захисту архітектурних та історичних пам'ятників, а також про недопущення використання цих пам'ятників у військових цілях [5; 6]. Проте неспроможність цих норм щодо охорони пам'яток була очевидна вже під час Першої світової війни, внаслідок якої культурним об'єктам було завдано серйозної шкоди, особливо Франції та Бельгії. Так, у Лувені було знищено готичний собор XV ст., найстаріше у Північно-Західній Європі книгосховище Лувенського університету; суттєво постраждав Реймський кафедральний собор; бомбардуванням піддалися Іпр і Аррас.

Упродовж 1910-1920-х рр. відбувалася розробка базових міжнародно-правових документів у сфері захисту культурних цінностей під час воєнних дій та конфліктів із врахуванням трансформації способів ведення воєнних дій та появи концепції тотальної війни. Так, Ф. Веттер та П. Моріо у квітні 1915 р.

висунули ідею створення міжнародної організації «Золотий хрест» з метою контролю за реалізацією заходів з охорони архітектурних пам'яток під час війни, а у серпня 1915 р. на Брюссельській конференції був ухвалений план створення міжнародної комісії з охорони пам'яток під час війни. Іншим проектом – проектом Голландського археологічного товариства (1918 р.) було передбачено здійснення регулювання охорони пам'яток історії та мистецтва під час війни шляхом укладення спеціальної Конвенції. У проекті Конвенції підкреслювалося, що ефективність охорони культурної спадщини залежить від ефективності заходів щодо їх охорони у мирний час. Була висунута ідея про те, що збереження окремих пам'яток під час війни може бути здійснено за умови збереження їх оточення, а тому пропонувалося оголосити демілітаризованими навіть міста, в яких зосереджені значні культурні цінності, наприклад, Рим, Париж, Флоренцію, Венецію, Брюгге [6]. У 1922-1923 рр. Гаазька комісія юристів розробила правила ведення повітряної війни, в яких рекомендувала забезпечити спеціальний захист особливо цінних пам'яток культури. Зокрема, пропонувалося зробити маркування на будівлях які підлягають захисту у вигляді великих прямокутних щитів, розділених по діагоналі на два трикутники - білий і чорний, а навколо видатних пам'яток пропонувалося встановити особливі охоронні зони радіусом до 500 м. Гаазькі правила ведення повітряної війни так і не були прийняті, але цей проект був узятий за основу Міжнародним комітетом музеїв під час розробки проекту Конвенції з охорони пам'яток під час війни в другій половині 1930-х рр.

Важливим результатом численних дискусій, проектів і пропозицій стало підписання у 1935 р. країнами Панамериканського союзу «Договору про захист установ, що служать цілям науки і мистецтва, а також історичних пам'яток», нині більш відомий як «Пакт Періха», оскільки саме зусилля М.Періха виявились вирішальними у консолідації зусиль тогочасних діячів мистецтва і культури з метою опрацювання та прийняття даного документа [11]. Підкреслимо, що цей документ вважається першим спеціалізованим міжнародним нормативним актом, який стосувався охорони культурної спадщини у випадках збройного конфлікту. У цьому сенсі його можна розглядати як своєрідну історичну основу розвитку сучасного нормативно-правового захисту культурної спадщини, яка є невід'ємною складовою загальної міжнародної системи збереження і захисту культурної і природної спадщини [12]. Завдяки цьому акту було також змістовно переосмислено сам характер міжнародної співпраці у галузі збереження культурної спадщини. Зокрема, якщо раніше мова йшла лише про окремі держави, які є подібними в плані ідеологічного та політичного ладу, мають приблизно однаковий економічний потенціал і відносяться до одного й того ж культурного регіону (причому цей регіон мав бути релігійно гомогенним), то внаслідок діяльності М.Періха, культуроохоронна діяльність набула універсальних властивостей. Формально це було закріплено у положеннях про те, що об'єкти культурно-історичного значення мають однаковою мірою підлягати захисту у країнах з різними культурними та релігійними традиціями, з різними типами політичних режимів, а також різними за своєю ідеологічною спрямованістю державам. Положення даного договору заклали фундамент для формування цілісної системи міжнародного захисту культурної спадщини, що не лише підвищило статус міжнародних організацій у досліджуваній нами сфері, але й дозволило говорити про реальний вплив міжнародної спільноти та міжнародних установ на діяльність в частині збереження та охорони культурної спадщини.

Так, положення про захист та повагу культурних цінностей має безумовний характер і не послаблюється застереженнями про військову необхідність, що знижує ефективність їх охорони в умовах збройних конфліктів (у цьому дослідники вважають суттєву перевагу Пакту у порівнянні з Гаазькими конвенціями 1907 і 1954 рр.); положення про реєстрацію культурних цінностей за допомогою складання спеціальних списків було реалізовано згодом у практичній діяльності ЮНЕСКО під час складання відповідних реєстрів, зокрема, Список світової культурної спадщини; положення про зобов'язання держав імплементувати до національного законодавства норми, відповідні вимогам міжнародного законодавства про охорону культурних цінностей; положення про національний режим охорони щодо іноземних культурних цінностей. Слід також зазначити, що предметом регулювання Пакту було визначено нерухомі культурні цінності, а регламентом застосування акту – як мирний час, так період збройних конфліктів [13].

Одним з наслідків підписання цього договору став також й суттєвий поштовх до розвитку різноманітних організацій (урядового та неурядового характеру) у сфері охорони пам'яток культури у всьому світі. Водночас зусиллями М.Періха культуроохоронна діяльність стала набувати статусу одного з основних напрямів роботи різноманітних громадських організацій, що спричинило не лише їх збільшення, але й появу цілої низки спеціальних фондів, які ставили перед собою локальні й глобальні завдання щодо збереження об'єктів культурної спадщини людства [14]. Зокрема, за даними Асоціації міжнародних організацій, станом на кінець 2010 року у світі функціонувало близько 200 міжурядових і неурядових організацій, які були зайняті в сфері міжнародно-правового регулювання співробітництва суб'єктів міжнародного права у сфері культури.

Незважаючи на цілу низку недоліків, які вплинули на подальше обговорення документу, зокрема, широке тлумачення об'єкта охорони, що включає історичні пам'ятники, наукові, художні, освітні та культурні установи, що робило неможливим застосування принципу їх недоторканності та відсутність пропозицій щодо організації заходів контролю, що гарантують ефективне дотримання принципу недоторканності, Пакт був втілений у життя і став прецедентом міжнародної конвенції, присвяченої виключно охороні пам'яток.

Міжнародний комітет музеїв у 1936 р. ініціював проведення правової експертизи Договору, внаслідок якої з'явилася переконання, що будь-які міжнародні правові акти повинні ґрунтуватися саме на реалістичній концепції, а проблема збереження та охорони культурної спадщини має зводитися не до тотальної захисту спадщини при військових діях, а до визначення міри можливого практичного

забезпечення їх захисту в умовах відсутності серйозного військового інтересу до їх руйнування. У липні 1937 р. було створено експертний комітет з метою розробки попереднього проекту Конвенції [6].

Остаточний проект Конвенції містив юридичні та технічні положення з охорони культурної спадщини та виконавчий регламент. У положеннях проекту було визначено, що підготовка заходів із захисту пам'яток в умовах зростання загрози військових дій на національному рівні повинна починатися ще в мирний час. Військовий склад має діяти з повагою до культурної спадщини а під час війни командування повинно припинити будь-які спроби грабежу творів мистецтва і руйнування пам'ятників. Важливим положенням проекту стало створення спеціальних притулків для творів мистецтва, які отримували нейтралітет під час військових дій. Положеннями проекту їм надавався імунітет, зокрема, розміщення на відстані не менше 20 кілометрів від театру військових дій, від військових цілей, від великих транспортних коридорів, за межами великих промислових центрів; вони не повинні використовуватися самим державою з метою захисту тощо.

Виконавчий регламент, який був однією з переваг цього проекту, детально розглядав порядок формування міжнародної контрольної комісії, до обов'язків якої увійшов контроль за підготовкою відповідних притулків для пам'яток культури, а також порядок формування міжнародної інспекційної комісії. Проект був представлений на розгляд Ради та Асамблеї Ліги Націй у вересні 1938 р. Уряду Нідерландів був наданий мандат на роз'яснення державам змісту проекту Конвенції та скликання дипломатичної конференції для її остаточного розгляду і прийняття [6]. Прийняття Конвенції так і не відбулося через початок Другої світової війни, але фундаментальні ідеї документу були покладені в основу міжнародних конвенцій про охорону культурної спадщини та захист культурних цінностей, прийнятих вже в рамках ЮНЕСКО, що дозволило сформуувати у середині ХХ ст. потужний інституціоналізований на міжнародному рівні рух щодо захисту і збереження культурної спадщини.

Таким чином, узагальнення наявних концептуальних засад феномену збереження культурної спадщини дає можливість стверджувати, що культурної спадщини має найвищий потенціал в історичному процесі розвитку людства, а тому зростає необхідність його збереження та ефективного використання як одного з найважливіших ресурсів цивілізаційного розвитку. Теоретичне та нормативно-практичне осмислення поняття культурної спадщини в сучасних умовах засвідчує стійку тенденцію до розширення його змісту. Тому у нормативно-інституціональному вимірі, коли культурна спадщина постає одним з пріоритетних об'єктів захисту з боку окремих держав і міжнародної спільноти в цілому процес її захисту може бути охарактеризований як цілеспрямована, організаційно визначена, інституціонально структурована і функціонально зумовлена діяльність громадських організацій, держави та міжнародної спільноти щодо збереження, убезпечення та відтворення матеріальних і нематеріальних об'єктів культурної спадщини, а також усталених суспільних відносин, які з цим пов'язані.

Джерела та література:

1. Ваттель Эмер де. Право народов или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Эмер де Ваттель. [Пер. с лат.] – М. : Госюриздат, 1960. - 563 с.
2. Оппенгейм Л. Международное право: Мир. Перевод с английского. Т. 1: Полут. 1 / Л. Оппенгейм; Под ред. : Крылов С. Б. (Предисл.); [Пер. : Лаутерпахт Г.]. - М. : Иностран. лит., 1948. - 407 с.
3. Гроций Г. О праве войны и мира / Г.Гроций. – М.: Ладомир, 1994. - 868 с.
4. Кочешев С. П. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта / С.П.Кочешев // Культура: управление, экономика, право. - 2010. - № 1. - С. 6-15.
5. Аки А. Д. Гаагская конвенция – первый международный документ в защиту памятников истории и культуры / А. Д. Аки // Охрана наследия за рубежом: опыт прошлого и современные проблемы / [Отв. ред. Р. А. Мнацаканян]. – М.: РНИИ культурного и природного наследия, 1995. – 144 с.
6. Спиридонова Ю. В. Генезис международной охраны культурного наследия в 1930-е гг. / Ю. В. Спиридонова // NB: Философские исследования. – 2012. –№ 3
7. Братанов В. В. Законодательная регламентация понятия культурных ценностей / В. В. Братанов // Культура: управление, экономика, право. - 2007. - № 2. - С. 28-32.
8. Борисов В. К. Международные организации: история создания, структура и деятельность ООН / В.К.Борисов. - М.: Изд-во УДН, 1967. - 127 с.
9. Кольяр К. Международные организации и учреждения / К. Кольяр. - М. : Прогресс, 1972. - 632 с.
10. Юренева Т. Ю. Музей в мировой культуре / Т. Ю. Юренева. – М. : Русское слово, 2003. – 532 с.
11. Договор об охране художественных и научных учреждений и исторических памятников (Пакт Рериха), подписанный в Белом доме представителями двадцати одной Американской республики, 15 апреля 1935 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.peace-through-culture.org/ru/osnovnye_idei/cont/pakt_kultury.html
12. Акуленко В. И. Реституция культурных ценностей в правовом поле Пакта Рериха / В. И. Акуленко // Рериховское наследие : труды междунар. науч.-практ. конф.: т. 1: [Музей-институт семьи Рерихов в культурно-историческом пространстве Санкт-Петербурга]. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2002. – С. 8-16.
13. Моргачев В. Б. Пакт Рериха и современная международно-правовая охрана культурного наследия [Электронный ресурс] / В. Б.Моргачев. – Режим доступа : <http://lib.icr.su/node/953>
14. Пакт Рериха и Знамя мира / Одесский Дом-музей им. Н. К. Рериха / [Е. Г.Петренко (ред. кол.)]. - О. : Астропринт, 2005. - 96 с.